

OLONHO METİNLERİNİN DERLENMESİ VE YAYIMLANMASIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALARIN TARİHİ¹

The History of Studies on the Compilation and Publishing of Olonkho Texts

Murat ERSÖZ*

Özet: Saha Türkleri, Rusya Federasyonuna bağlı Saha (Yakut) Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Zengin bir sözlü edebiyata sahip olan bu Türk boyunun kahramanlık destanları “olonkho” olarak adlandırılır. Olonkho, iyi ile kötünün güzel ile çirkinin mücadelesinin anlatıldığı bir sözlü edebiyat türüdür. Bu türle ilgili metinlerin derlenmesi ve yayımlanması yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu makalede, olonkho türünün derlenme ve yayımlanma süreci kronolojik olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saha Türkleri, E. K. Pekarskiy, olonkho, olonhohut, derleme

Abstract: Sakha Turks live in the Sakha (Yakut) Autonomous Republic which forms part of the Russian Federation. The epos of this Turkish tribe who have a rich oral literature are called “olonkho”. Olonkho is an oral literature genre in which the struggle between the good and the bad and the beautiful and the ugly is told. The compilation and publishing of the texts on this genre covers a period of approximately two hundred years. In this article, the process of collecting and publishing the olonkho genre has been studied chronologically.

Key Words: Sakha Turks, E. K. Pekarskiy, olonkho, olonhohut, compilation

Saha Türklerinin sözlü edebiyatında, destan “olonkho”, destancı “olonhohut”, destan anlatmak ise “olonholoo-“ terimleriyle karşılanmaktadır. E. K. Pekarskiy, “Slovar Yakutskogo Yazıka” adlı Sahaca-Rusça sözlüğünde, günümüz Saha sözlü edebiyatında terim olarak kullanılan pek çok kelimenin anlamını örnekleriyle birlikte açıklamıştır. Türkoloji için çok büyük öneme sahip bu eserde, olonkho, olonhohut ve olonholoo- terimleri şu şekilde açıklanır: “Olonkho (krş. Kırgızca: ölon: rubaî, şarkı, şiir): Kahramanlık destanı, bahadırların kahramanlığını anan şarkı, vezinli kahramanlık şiiri, masal, uydurma bir hikâye, tarih, efsane.” (Pekarskiy 1959: 1818). “Olonhohut (olonkho + hut): Eski zaman hikâyelerini nakleden, hikâyeci.” (Pekarskiy 1959: 1819). “Olonholoo- (olonkho + laa):

¹ Bu makale Murat Ersöz, “Saha (Yakut) Türklerinin Culuruyar Nurgun Bootur Destanı”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009 (Basılmamış Doktora Tezi), adlı çalışmadan üretilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, merso@hazi.edu.tr

Kahramanlık manzumesini, başkalarının sözlerini şarkı şeklinde ve sesi değiştirerek nakletmek, hikâye nakletmek.” (Pekarskiy 1959: 1818).

Olonho metinlerinin derlenip yayımlanması ve araştırılması tarihinde, Rus Bilimler Akademisi tarafından Sibiryâ bölgesine düzenlenen bilimsel araştırma gezilerinin önemli bir yeri vardır. Rus Bilimler Akademisi, bu gezileri öncelikle Sibiryâ'nın coğrafi özelliklerini ve madenlerini ayrıntılı olarak tespit etmek; daha sonra da bu bölgede yaşayan milletlerin tarihleri, kültürleri ve dilleri hakkında bilgi toplamak amacıyla düzenlemiştir.

Sibiryâ'ya yapılan en kapsamlı araştırma gezilerinden birisi 1733-1743 tarihleri arasında düzenlenen “*Büyük Kuzey Araştırma Gezisi*”dir. Bu gezi, “*İkinci Kamçatka Araştırma Gezisi*” olarak da bilinir. Tarihçi G. F. Miller, (Miller 1937) doğa bilimci İ. G. Gmelin (Gmelin 1752), çevirmen Y. İ. Lindenau (Lindenau 1983) ve etnograf S. P. Kraşennikov (Kraşennikov 1819) gibi ünlü bilim adamları, tarihî bir öneme sahip bu projeye katılan araştırmacılar arasında yer alırlar. Gezinin Rus Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan yönergesinde, araştırma alanı içerisinde yaşayan milletlerin ortaya çıkışları, göçleri ve eskiden yaşadıkları yerleri tasvir eden sözlü edebiyat ürünlerinin toplanmasına da önem verilmesi istenir (Ergis 1974: 27). Bu amacı yerine getirebilmek için gezinin başkanlığını üstlenen G. F. Miller, özel bir çaba harcar. O, bu araştırma gezisi sırasında bizzat kendisi Sahalardan mitolojik hikâyeler ve türküler derler. Derlediği sözlü edebiyat ürünlerini karşılaştırmalı olarak inceleyen Miller, “*Sahaların sözlü kültür ürünlerini ve konuştukları dili esas alarak onların Güney Sibiryâ halklarıyla (Hakas, Altay, Tuva, vb.) akraba olduğu sonucuna ulaşır.*” (Burnaşev, Diyakonova 1993: 10). Geziye katılan bir diğer bilim adamı Y. İ. Lindenau da Sahaların millî bayramları olan “*ıııııııı*” nasıl kutladıklarıyla ilgili notlar tutar (Lindenau 1983: 176). Bu araştırma gezisinde yapılan derlemeler, çok hacimli değildir. Derlemeler yapılırken bilimsel bir metot da kullanılmamış olmasına rağmen; bu örnekler, Saha folklor tarihinde yapılan ilk derleme çalışmaları olarak kabul edilmektedirler.

Rus Bilimler Akademisi tarafından 1842-1845 yılları arasında Kuzey ve Doğu Sibiryâ'ya bir araştırma gezisi daha düzenlenir. Bu araştırma gezisine akademinin önde gelen bilim adamlarından A. F. Middendorf (1815-1894) da katılır. Middendorf'un uzmanlık alanı bitki ve hayvan bilimidir. Öncelikli olarak kendi alanıyla ilgili araştırmaları yürüten bu bilim adamı, Sahaların sözlü kültür ürünlerinden birkaç örneği, defterine kaydetmeyi ihmal etmez. Onun not defterine kaydettiği sözlü ürünler

arasında “*Eriedel Bergen*”² (Middendorf 1878: 8008-819; Pekarskiy 1911: 473-475) isimli olonhoda kısa bir bölüm de bulunmaktadır. Eriedel Bergen, tam metin olarak derlenmemiş olmasına rağmen, ilk kez yazıya geçirilen olonho olması dolayısıyla önemlidir. Bu olonho metni, ancak 1878 yılında yayımlanabilmiştir. Middendorf da Saha folklor tarihine, olonhoyu ilk derleyen kişi olarak girmiştir.

O. N. Böhtlink tarafından hazırlanıp 1851 yılında S. Peterburg’da basılan “*Über Die Sprache Der Jakuten*” adlı gramer kitabında, “Jakutischer Text Mit Deutscher Übersetzung” (Sahaca Metinler ve Almanca Çevirileri) (Böhtlink 1851: 301-405) başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde, “*Ereydeeh Buruuydaah Er Soğotoh*” (Böhtlink 1851: 385-401) olonhosunun özeti de yayımlanır. Bu özet, A. Y. Uvaroskiy tarafından yazılmıştır. Elbette bu kısa metnin, Saha olonho geleneğinin bütün özelliklerini eksiksiz olarak yansıtmaması mümkün değildir. Fakat bu metin, ilk yayımlanan olonho örneği olmuştur.

P. K. Maak ve V. L. Seroşevski, olonho araştırmaları tarihinde önemli bir yere sahip bilim adamlarıdır. P. K. Maak, Rus Coğrafya Cemiyetinin bir görevlisi olarak 1853-1854 yılları arasında Saha Cumhuriyeti’nin batısında bulunan “*Bülüü*” ili ve çevresine bir araştırma gezisi yapar. O, bu gezi sırasında derlediği “*Olonholoon Oburgu*” (Maak 1887: 127-128; Pekarskiy 1911: 475) adlı metni, “*Viliyanskiy Okrug Yakutskaya Oblast*” (Yakut Eyaletinin Vilü Bölgesi) adlı eserinde yayımlar. Bu metin, daha sonra E. K. Pekarskiy tarafından hazırlanan “*Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*” adlı serinin içerisinde tekrar basılır. V. L. Seroşevski, Çarlık Rusyası tarafından Saha Cumhuriyeti’ne sürgüne gönderilmiştir. O, sürgün yıllarında Sahaların yaşantılarıyla ilgili tuttuğu notlardan “*Yakuti*” (Sahalar) adlı bir monografi yazar. Seroşevski’nin bu kitabında, derlenmiş herhangi bir olonho metni bulunmamaktadır. Fakat olonho geleneği ve olonhohutlar hakkında önemli bilgiler vardır. Bu eser, yazıldığı dönemin olonho anlatma geleneği hakkında, fikir sahibi olmamıza yardımcı olur.

Saha topraklarına sürgüne gönderilenler, Saha olonholarının derlenip yayımlanması çalışmalarında önemli bir yere sahiptirler. İ. A. Hudyakov, siyasi düşüncelerinden dolayı 1867-1874 yılları arasında Saha Cumhuriyeti’nin Verhoyansk şehrinde, sürgün hayatı yaşamaya mahkûm

² Bu olonhonun ikinci baskısı Türkolog E. K. Pekarskiy tarafından hazırlanan “*Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*” adlı antolojinin birinci cildinde yapılmıştır.

edilmiş bir halk bilimcidir. Onun bu topraklara sürgüne gönderilmeden önce Rus folkloru üzerine yaptığı önemli çalışmaları vardır. Sürgünde de halk bilimi çalışmalarına devam eden Hudyakov, Verhoyansk şehrinde yaşadığı yıllarda Sahalardan; masallar, olonholar, atasözleri, türküler, bilmece ve efsaneler derlemiştir. Yaptığı derlemeler, Rus İmparatorluğunun Coğrafya Cemiyetinin Doğu Sibiry Şubesi tarafından, “Verhoyanskiy Sbornik” (Verhoyansk Derlemesi) (Hudyakov 1890) adlı serinin içerisinde Rusça olarak yayımlanır. “*Bu şube, derlemelerin Sahaca asıllarını, maddi imkânsızlıklardan dolayı Rusçalarıyla birlikte yayımlayamaz.*” (Pekarskiy 1913: 1). Rusçaya çevrilip yayımlanan örnekler arasında “*Haan Cargıstay*” adlı olonho da bulunmaktadır. “*Bu olonhonun metni, gelenekte icra edildiği gibi eksiksiz bir biçimde derlenip yayımlanmıştır.*” (Çerosov 1971: 54). Verhoyanskiy Sbornik, Saha folkloru üzerine hazırlanmış ilk antoloji olarak kabul edilir.

İ. A. Hudyakov ve V. L. Seroşevskiy gibi sürgün cezasına çarptırılarak Saha topraklarına gönderilenler arasında, E. K. Pekarskiy de bulunmaktadır. O, 1881-1905 yılları arasında Sahalarla birlikte yaşamıştır. Onun bu topraklardaki ilk zorunlu ikametgâhı Taatta ilinde bulunmaktadır. Bu il, Saha Cumhuriyeti’nin orta bölgesinde, başkent Yakutsk’un yaklaşık olarak 150 km. doğusunda, yer almaktadır. O yıllarda Taatta ve çevresinde yaşayan sözlü gelenek çok yetenekli “*olonhohutlar*” (destancılar), “*algışçılar*” (duacılar) ve “*oyuunlar*” (şamanlar) yetiştirmiştir. Bu ortam, Pekarskiy’nin değerini hiçbir zaman yitirmeyen ölümsüz eserler hazırlamasına da yardımcı olmuştur. K. G. Orosin, A. P. Afanesiyev, N. S. Gorohov, İ. N. Orosin, M. N. İonova-Androsova, G. E. Gotovtsev, N. P. Prituzov, V. V. Nikiforov ve P. A. Oyuunuskay gibi Saha folkloruna ve kültürüne hazırladıkları önemli eserlerle hizmet etmiş Saha aydınları ve millî değerlerine bağlı pek çok Saha ailesi, sürgüne gelenler içerisinde Sahaca öğrenip Saha kültürünü araştıranların, pek çok konuda destekçisi olur. Onların karşılıksız yardımları sayesinde, Sahacayı kısa bir süre içerisinde öğrenen genç Pekarskiy, dünyanın bu soğuk bölgesinde çok geniş toprakları kendilerine yurt tutup yaşayan Saha Türklerinin; zengin bir dile, çok canlı bir sözlü edebiyata ve derin bir tarihî köke sahip olduğunu çok kısa bir zaman içerisinde fark eder. O, köklü bir tarihe ve zengin bir dile sahip bu milletin yarattığı kültürün etkisi altında başladığı, derleme ve sözlük çalışmalarını, ölene kadar aralıksız bir şekilde sürdürür. Bu çalışmalarını sürgün yıllarında yaparken çevresinde bulunan millî kültürleriyle yakından ilgili pek çok Saha Türkü’nden yardım görür. Pekarskiy ve çevresindekilerin birlikte yürüttüğü çalışmaları, Saha kültürüne hizmet için yapılan bir işbirliği olarak nitelemek doğru olur.

Saha folklor ürünlerinin derlenip yayımlanması tarihinde, bir dönüm noktası oluşturan, “*Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*” (Yakut Halk Edebiyatı Örnekleri) (Pekarskiy 1907; Pekarskiy 1908; Pekarskiy 1909; Pekarskiy 1910; Pekarskiy 1911) adlı antoloji, Pekarskiy’nin editörlüğünde üç cilt olarak yayımlanmıştır. Birinci ciltte yayımlanan metinlerin bir kısmı, Saha illerine 1894-1896 yılları arasında düzenlenen bilimsel araştırma gezisinde derlenmiştir. Bu bilimsel gezi, Rus Coğrafya Cemiyetinin Doğu Sibirya Şubesi tarafından organize edilmiştir. Bu proje, Aleksandr Mikhaylovich Sibiryakov’un³ maddi desteğinden dolayı “*Sibiryakov Gezisi*” olarak da bilinir. Saha folkloru ve diliyle ilgili malzeme toplaması ve Sahalarla kültürel ve sosyal alanda kurduğu yakın işbirliğiyle dönemin bilim çevrelerinin dikkatini çeken E. K. Pekarskiy, bu gezinin yöneticilerinden birisi olarak atanır. Katılımcılar arasında, hem S. V. Yastremskiy, N. A. Vitaşevski ve V. M. İonov gibi bu topraklara sürgüne gönderilip daha sonra Saha kültürü üzerine çalışanlar hem de Saha Türkleri bulunmaktadır. Sözlü ürünler, o dönemin şartlarının yetersizliğinden dolayı ancak yazılı kayıt metoduyla derlenebilmiştir. Bu derlemeler arasında, Pekarskiy’nin bizzat kendisinin derlediği olonholar olduğu gibi çevresindeki Saha aydınlarını yönlendirip derlenmesini sağladığı olonholar da vardır. Cukuruyar Nurgun Bootur Olonhosu ise onun isteğiyle K. G. Orosin tarafından yazıya geçirilir. “*Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*” (Yakut Halk Edebiyatı Örnekleri) adlı eserin ikinci cildinde yayımlanan metinler ise İ. A. Hudyakov’a aittir (Pekarskiy 1913; Pekarskiy 1918). Pekarskiy, “*Verhoyanskiy Sbornik*” (Verhoyansk Derlemesi) adıyla 1890’da İrkutsk’ta Rusçası yayımlanan, Hudyakov tarafından derlenen metinlerin maddi imkânsızlıklardan dolayı bir arada basılamayan Sahaca asıllarını, bu antolojinin ikinci cildi olarak yayımlar. “*Pekarskiy’e bu metinlerin yayımlanmasını, ünlü Türkolog V. V Radloff önermiştir.*” (Pekarskiy 1913: 1). Antolojinin üçüncü cildindeki metinler ise V. N. Vasilyev tarafından derlenmiştir (Pekarskiy 1916).

Dönemin kısıtlı maddi imkânları içerisinde E. K. Pekarskiy tarafından hazırlanan bu antoloji, çoğunlukla Taatta, Amma, Uus Aldan, Mene Hanalas, Çurapçı ve Cookuskay (Yakutsk) gibi Saha Cumhuriyeti’nin orta bölgelerinde ve kuzeydeki Verhoyansk ilinde yaygın olarak anlatılan sözlü ürünleri içermektedir. Ülkenin batı, doğu ve güney uçlarındaki bölgelerinden örnekler ise yok denecek kadar azdır. Bunun sebebi, o

³ Aleksandr Mikhaylovich Sibiryakov (1849-1893), Rusya’nın ilk altın madeni işletmecilerindendir. Onun sağladığı maddi imkânlarla Sibirya bölgesinde araştırma gezileri düzenlenir. Pekarskiy’nin 1895 yılında ilk kez Yakutsk’ta basılmaya başlanan “*Slovar Yakutskogo Yazıka*” isimli ünlü sözlüğünün birinci fasikülü ancak onun desteğiyle basılabilir.

dönemde tamamen kişisel çabalara dayanan derleme çalışmalarının, coğrafi şartların sebep olduğu zorluklardan ve devrin ulaşım araçlarının yetersizliğinden dolayı, bütün ülkeyi kapsayacak ölçüde organize edilememesidir. Saha sözlü edebiyatına ait ürünlerin derlendikten sonra, Çarlık Rusyası'nın bütün bilim merkezlerine ve okuyucularına yönelik olarak yayımlanması, yeni yeni oluşan Saha aydın sınıfının millî özgüvenlerini güçlendirmiştir. Güçlenen bu özgüven, dönemin siyasi ve sosyal şartlarında yaşanan olumlu gelişmelerle birleşince başta S. A. Novgorodov (Novgorodov 1923) ve A. E. Kulakovskay (Kulakovskay 1923; Kulakovskay 1925) olmak üzere pek çok Saha Türkü'nü, kendi folklor ürünlerini derleyip yayımlamaya ve incelemeye yöneltmiştir.

Pekarskiy'nin editörlüğünü yaptığı, "*Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*", olonho metinlerinin derlenip yayımlanması tarihinde ve Saha kültürel hayatında, bir dönüm noktasını oluşturur. Onun bilim çevrelerinde yankı uyandıran bir diğer eseri de "*Slovar Yakutskogo Yazıka*" adlı Sahaca-Ruşça sözlüğüdür. Pekarskiy'nin "*Rus İlimler Akademisi*" tarafından 1905-1930 yılları arasında toplam on üç fasikül olarak basılan bu eserinde, 25 bin madde başı bulunmaktadır. Pekarskiy, bu kapsamlı sözlüğünde yer verdiği kelimeleri, folklor ürünlerinden özellikle de olonho metinlerinden aldığı mısra ve cümle örnekleriyle açıklar. Onun eserinde örnek olarak çoğunlukla folklor ürünlerini tercih etmesinin başta gelen nedenleri arasında, Sahaların sözlü edebiyatlarının çok eski bir tarihî geçmişe ve güçlü bir geleneğe sahip olması gösterilebilir. Bunun yanı sıra yazılı edebiyatları ise henüz emekleme safhasındadır. Pekarskiy'nin sözlüğünde kullandığı örnek cümleler için sözlü edebiyat metinlerini tercihi, olonhoyu ayrıntılı bir şekilde anlamak ve incelemek isteyenlere, *Slovar Yakutskogo Yazıka*'yı bir temel başvuru kaynağı hâline getirmiştir.

S. V. Yastremskiy de sürgün cezasına çarptırılarak Saha Cumhuriyeti'ne gönderilenlerden biridir. O da tıpkı E. K. Pekarskiy ve İ. A. Hudyakov gibi öncelikli olarak Sahaca öğrenmiş daha sonra Saha dili ve kültürüyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Sibiryakov bilimsel araştırma gezisi, Yastremskiy'nin derleme çalışmalarında da önemli bir yere sahiptir. O, bu geziye Pekarskiy ile birlikte katılmıştır. Gezide derlediği Saha folklor ürünlerini, "*Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*" (Yastremskiy 1929) adıyla hazırladığı antolojisinde yayımlamıştır. Bu antoloji, Rusça olarak yayımlanır. Yastremskiy de Hudyakov ve Pekarskiy gibi Sahaca bir metni, Rusçaya tercüme ederken aslına en yakın bir şekilde çevirmeye özen göstermiştir. Antolojideki "*Er Sogotoh*", "*Kulun Kullustur*" ve "*Sün Caahın*" adlı olonholar, tam metin olarak yayımlanmıştır.

“*Saha Keskile*” (Sahaların Geleceği) adlı bilimsel bir araştırma derneği, 30 Nisan 1925 tarihinde Saha Cumhuriyeti’nin başkenti Yakutsk’ta Saha aydınları, P. A. Oyuunuskay, E. G. Pestun, E. D. Strellov, A. E. Kulakovskay, A. İ. Soffronov ve G. A. Popov’un öncülüğünde kurulur. Bu yıllarda, olonho üzerine en kapsamlı çalışmalar, sürgün cezasına çarptırılıp Saha topraklarına gönderilenler tarafından yapılırken “*Saha Keskile Derneğinin*” ilk kurucu başkanı olan P. A. Oyuunuskay’ın üstün gayretleri sonucunda, Sahalar da olonho metinleri üzerine incelemeler yapmaya yönelirler. Derneğin yöneticileri, Saha aydınlarını ve araştırmacılarını folklor ürünlerini toplayıp incelemeye teşvik eder. Ayrıca Saha sözlü edebiyatının tam olarak aydınlatılamamış bazı konuları üzerine, özel olarak belirlenen kişilerden makaleler istenir. Yapılan çalışmalar ve sipariş edilen makaleler, derneğin kendi imkânlarıyla çıkarttığı “*Sbornik Trudov*” adındaki dergisinde yayımlanır. Bu dergide yayımlanan yazılar arasında, P. A. Oyuunuskay’ın “*Yakutskaya Skazka (Olonho) ee Süjet i Soderjanie*” (Yakut Olonhosunun Olay Örgüsü ve İçeriği) (Oyuunuskay 1928) adlı makalesi; olonhonun kökenini, kahramanlarını ve Saha tarihi ve sosyal hayatıyla bağını inceleyen ilk çalışmadır. Hem bu derneğin faaliyetlerini yürütülebilmesi hem de diğer kurumların kültürel çalışmalarını yapabilmeleri için gerekli olan maddi kaynağın temininde, o dönemde Sahaların yönetim şekli olarak özerk bir idari yapıya sahip olmasının rolü oldukça büyüktür. Karşılaşılan pek çok maddi ve idari zorluk, özerk yönetime sahip olmanın beraberinde getirdiği ayrıcalıkların yardımıyla aşılabılmıştır.

P. A. Oyuunuskay, Saha siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir. Sahalar, onun ve çok yakın arkadaşı M. K. Ammasov’un politik faaliyetleri sayesinde 1922 yılında özerk bir yönetime kavuşurlar. Oyuunuskay, milletin hem siyasi geleceği hem de zengin millî kültürünün derinlemesine araştırılması için çok çalışır. P. A. Oyuunuskay’ın kızı, halk bilimci S. P. Oyuunuskaya’dan, çocukluk yıllarında kaybettiği babası hakkında, “*onun sadece sırtı dönük bir şekilde masa başında çalışan hâliyle zihninde kaldığını*” iştmişti. P. A. Oyuunuskay’ın bizzat kendisi önemli bilimsel çalışmalar yapar ve pek çok kültürel projenin hayata geçirilmesini sağlar. O, edebiyatın; şiir, hikâye, tiyatro, anı ve deneme gibi pek çok türünde başarılı örnekler vermiştir. Oyuunuskay’dan geriye kalan pek çok değerli eser arasında, 36 bin mısralık “*Culuruyar Nurgun Bootur Olonhosu*” en başta gelenidir. Bu olonho metni, sözlü gelenekten derlenmemiş; Oyuunuskay’ın bizzat kendisi tarafından yazılmıştır. Dokuz epizottan oluşan bu hacimli olonho, 1932 yılının Ağustos ayında tamamlanır. Bu olonhonun çok uzun olmasından dolayı epizotları farklı zamanlarda yayımlanabilmiştir. Birinci epizodu 1930 yılında, ikinci, üçüncü ve dördüncü epizotları ise 1931 yılında

yayımlanmıştır. Bütün epizotlar bir kitap hâline, ancak 1937 yılında getirilebilir. Oyuunuskay'ın eserlerinin yayımlanmaması için getirilen yasak, Josef Stalin'in ölümünden (1953) sonra kaldırılır. Daha sonra bütün bilimsel ve edebî yazıları, 1959-1960 yılında yedi cilt hâlinde basılır. Bu ciltlerden dördüncü, beşinci ve altıncı ciltler, Culuruyar Nurgun Bootur Olonhosu'na (Oyuunuskay 1959-1960) ayrılmıştır. Saha Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Saha olonho tarihinde önemli bir yere sahip olan bu eseri, 2003 yılında tekrar yayına hazırlayıp prestij baskısı yaparak okuyucularına sunar. Oyuunuskay, olonho anlatmayı çok iyi bilen birisidir. O, çocukluk ve gençlik yıllarında olonhohutluk da yapmıştır. Oyuunuskay, olonho geleneğinin çok canlı olarak yaşadığı bir bölge olan Taatta ilinin, "Itk Küöl" ilçesinde dünyaya gelmiştir. Onun annesi "Sivsteva Daarıya" da, olonho ve masal anlatma yeteneğiyle yaşadığı çevrede ünlenmiş bir kadındır. Çocukluk yıllarını folklor ürünlerini dinleyerek geçiren Oyuunuskay, Culuruyar Nurgun Bootur Olonhosu'nu "geleneğe yaşadığı şekliyle yazıya döker." (Sivtsev 1996: 95). Bu olonho, hem uzunluğu hem de olonho geleneğini ayrıntılı bir biçimde yansıtması dolayısıyla Saha sözlü edebiyatında çok önemli bir yere sahiptir. Oyuunuskay'dan başka olonho yazan Saha yazarları da vardır. Bunların arasında en bilinenleri; V. M. Novikov (Künnük Uurastrap), V. Solovev (Bolot Bootur), S. İ. Tarasov ve Y. S. Stepanoviç (Erilik Eristiin)'dir. V. M. Novikov, "Toyon Çağarım" (Novikov 1959) adlı olonhosunu 1935-1940 yılları arasında, Y. S. Stepanoviç ise "Buura Dohsun" (Stepanoviç 1993) adlı olonhosunu 1939-1940 yılları arasında yazmıştır.

"Saha Dili ve Kültürü Bilimsel Araştırma Enstitüsü", P. A. Oyuunuskay'ın öncülüğünde 1934 yılında açılır. Kurucu başkanlık görevini de P. A. Oyuunuskay üstlenir. S. İ. Bolo, G. M. Vasilyev, A. S. Poryadin, A. A. Savvin, P. N. Popov, D. K. Sivtsev ve G. U. Ergis de enstitünün ilk araştırmacı kadrosunu oluşturanlar arasındadır. A. M. Gorki, 1934 yılında Sovyet Yazarlar Birliğinin ilk kurultayında folklor ürünlerinin derlenmesinin önemini vurgulayan bir konuşma yapar. Rejimin önemli bir destekçisinin yaptığı bu konuşmanın etkisiyle Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerde folklor ürünlerini derleme çalışmalarına verilen önem oldukça artar. Saha Cumhuriyeti'ndeki folklor çalışmalarında da birlik genelinde oluşan ortamın doğal etkisi hissedilir. Saha Dili ve Kültürü Bilimsel Araştırma Enstitüsü de Sahaların sözlü anlatı geleneğinde yaşayan ürünleri yazıya geçirme çalışmalarına daha çok çaba harcar. Enstitü açılmadan önce yayımlanan olonho metinleri "Saha Keskile" adlı derneğin yaptığı faaliyetler ve yayımladığı eserler, kapsamlı bir folklor derlemesi için önemli bir altyapı oluşturur. Bu altyapıyı çok iyi bir derecede değerlendirmeyi başaran

enstitünün genç araştırmacıları, sonuçları itibariyle Saha folklor tarihinde kalıcı olacak pek çok çalışmaya imza atarlar. Özellikle olonho metinlerinin toplanması için yapılan çalışmalar, günümüz Türkoloji araştırmacıları için de çok önemli bir folklor arşivinin oluşmasını sağlar.

Enstitü, olonho metinlerinin yok olup gitmesini önlemek amacıyla geniş katılımlı pek çok proje yürütür. 1938-1939 yılları arasında “*Bülüü ili*” ve çevresinin, 1939-1941 yılları arasında da “*Verhoyansk ili*” ve çevresinin sözlü edebiyatına ait ürünleri toplamak için düzenlenen bilimsel araştırma gezileri, olonho metinlerinin derlenmesi çalışmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir (İllarionov 1997: 10). Geniş kapsamlı bu iki saha araştırması sayesinde, C. N. Karatayev-Dıgıyar (Bülüü), F. N. Timofeyev-Beeçere (Üöhe Bülüü), İ. P. Kuturukov (Nurba), S. S. Afanasiyev-İria Siençe, M. Y. Martınov (Suntaar), İ. N. Gorohov-Muoya (Verhoyansk), D. M. Sleptsov (Muoma) gibi 20. yy başında yaşamış ünlü olonhohutlardan, pek çok değerli olonho metni derlenmiştir. Enstitünün düzenlediği bu çalışmalara folklor ürünlerinin derlenmesi konusunda uzman olan halk bilimciler S. İ. Bolo (Bolo 1994) ve A. A. Savvin de katılır. Bu gezilerde, Bolo ve Savvin’in yardımcılığını; V. N. Dimitriyev, P. N. Popov, N. T. Stepanov, G. E. Fedorov, İ. K. Vasilyev ve E. M. Nikiforov yaparlar. Bu halk bilimciler, folklor ürünlerini özellikle de olonhoları yazılı kayıt metoduyla derleyerek enstitüde oluşturulan folklor arşivine teslim ederler. Folklor ürünlerinin, yazılı kayıt metoduyla derlenmesinin ne kadar sağlıklı olduğu tartışılabilir. Ama devrin teknolojik imkânlarının daha ötesine müsaade etmediği de bir gerçektir.

Saha Dilini, Edebiyatını ve Tarihini Araştırma Enstitüsü, düzenlediği araştırma gezilerinin yanı sıra Saha Yazarlar Birliğiyle iş birliği yaparak 1941 yılında “*En İyi Olonho Metni*” isminde bir yarışma organize eder. Yarışmanın düzenleme komitesinin başkanlığını, folklorcu D. K. Sivtsev (Suorun Omolloon) yürütür. Yarışmaya Saha Cumhuriyeti’nin dört bir yanında görev yapan köy öğretmenleri ve çoğunlukla kültürel çalışmalara hevesli ancak profesyonel olmayan araştırmacılar katılırlar. Onlar, yaşadıkları bölgelerdeki ünlü olonhohutlardan derledikleri metinleri, düzenleme komitesine gönderirler. Metinlerle birlikte olonhohut hakkında kaç olonho bildiği, olonho anlatmaya ne zaman ve nasıl başladığı gibi soruların bulunduğu kartlar da derlemeciler tarafından doldurularak düzenleme komitesine ulaştırılır. Yarışmanın düzenleme komitesinin uzman halk bilimcileri tarafından hazırlanan bu kartlar, olonho metinlerinin o dönemde bilimsel bir metotla derlenmesi için çaba harcandığını açıkça göstermektedir. Katılımcılar tarafından doldurulan bu bilgi kartları, olonho

anlatma geleneğinin ülke genelinde, hangi illerde canlı hangi illerde de zayıf olarak yaşadığının tespitine yardımcı olur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Saha Cumhuriyeti'nde ilk kez düzenlenen bu geniş katımlı folklor yarışmasının sonuçlandırılmadan bitirilmesine neden olur. Fakat bu yarışmaya katılanlar tarafından derlenen: Uus Aldan ilinden 11, Mene Hanalas ilinden 10, Çurapçı ilinden 10, Taatta ilinden 8, Amma ilinden 8, Hanalas ilinden 6 ve Gorno ilinden 4 olonho metni arşive kazandırılır. Arşivlenen bu metinler arasında, D. M. Govorov (Uus Aldan ili), N. A. Abramov-Kınat (Mene Hanalas ili) gibi olonho anlatma geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olonhohutlardan derlenmiş metinler de bulunmaktadır.

Saha Dili, Edebiyatı ve Tarihi Bilimsel Araştırma Enstitüsünün, folklor arşivinde, toplam 184 olonho metni bulunmaktadır. Bu olonho metinlerinden 111'i tam metin olarak 73'ü de özetlenmiş metin olarak derlenmiştir. Enstitünün folklor arşivi, hem olonho metinleri yönünden hem de Saha sözlü edebiyatının diğer türleri yönünden oldukça zengindir. Bu arşiv, Sibiryaya bölgesindeki en zengin folklor arşivleri arasında sayılmaktadır. Derleme çalışmalarını başarılı bir şekilde yürüten enstitü, "*Büdüriybet Mülcü Böğö*"⁴ (1938) (Govorov 1938), "*Erbehtey Bergen*" (1942) (Govorov 1942) ve "*Culuruyar Nurgun Bootur*"⁵ (1947) (Ergis 1947) adlı önemli kitapları, çok kısıtlı imkânlarla sahip olmasına rağmen yayımlamayı başarır.

Olonho metinlerinin derlenmesi ve yayımlanması amacıyla Saha Dili, Edebiyatı ve Tarihi Bilimsel Araştırma Enstitüsü tarafından yapılan yayınlardan ve organize edilen bilimsel araştırma gezilerinden, 1960'lı yıllara kadar geçen zaman aralığında, folklor alanında yapılmış çok ciddi bir çalışma tespit edilememiştir. İkinci Dünya Savaşı, üretken olmayan böyle bir sürecin yaşanmasının önemli bir sebebi olarak gösterilebilir. Sovyetler Birliği, milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olan bu savaşın en çok kayıp veren taraflarından birisidir. Saha Cumhuriyeti de bu birliğin sınırları içerisinde yer aldığı için tarihin bu en korkunç savaşında, çok derin yaralar alır. Pek çok Saha Türkü, ya asker olarak cephede savaşın bizzat içinde, ya da cephe gerisinde, sert iklim şartlarının hüküm sürdüğü yurtlarında, hayatını kaybeder. Bu büyük savaştan dolayı özellikle toplumsal ve iktisadî alanda yaşanan bunalım, folklor ürünlerinin derlenmesi ve

⁴ Saha Dili ve Kültürü Bilimsel Araştırma Enstitüsü, bu olonhoyu S. A. Novgorodov tarafından hazırlanan Latin alfabesini kullanarak yayımlamıştır.

⁵ G. U. Ergis tarafından hazırlanan bu eserde ilk kez bir olonho, Rusça paralel metniyle birlikte yayımlanır. Bu yayım sadece bir metin neşri değildir. İnceleme kısmı ve sözlük bölümü de bulunmaktadır.

yayınlanması amacıyla çalışma yapmaya imkân tanımaz. Siyasi ve sosyal ortamda etkisi iyice hissedilen baskıcı anlayış, folklor çalışmalarının yapılmasını olumsuz yönde etkileyen bir diğer nedendir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini takip eden yıllarda, enstitünün resmî statüsünde ve adında değişiklik yapılması gündeme gelir. “1 Temmuz 1947 yılından itibaren de enstitünün adı, Saha Dilini, Edebiyatını ve Tarihini Araştırma Enstitüsü olarak değiştirilir. Önceden bağımsız bir kurum olarak çalışan enstitü, bu tarihten itibaren Saha Bilimler Akademisine bağlı olarak bilimsel çalışmalarını devam ettirir.” (Puhov 1962: 15). Savaş öncesinde çok yoğun olarak yapılan derleme çalışmaları, savaş sonrasında aynı yoğunlukta devam etmez. Bu dönemde olonho metinlerini yazıya geçirmek isteyen derlemecilere yönelik bilimsel derleme metotlarını içeren el kitapları hazırlanır. Saha kökenli bilim adamları tarafından da Saha halk edebiyatı örneklerini içeren antoloji kitapları hazırlanır. D. K. Sivtsev (Suorun Omolloon), tarafından hazırlanan “Saha Folkloru Homuurrunuk” (Saha Folkloru Antolojisi) adlı eser, antoloji kitapları içerisinde en çok dikkat çekenidir. Bu kitabın ilk baskısı 1947 yılında, ikinci baskısı da 1996 yılında yapılır. G. U. Ergis, olonho metinleri üzerine çalışmış Saha kökenli bir halk bilimcidir. Ergis, 1947 yılında “Culuruyar Nurgun Bootur Olonhosu’nu” Rusça paralel metniyle birlikte yayımlamıştır. Bu çalışmada, inceleme ve sözlük bölümü de mevcuttur. Ergis’in bu kitabından V. M. Jirmunskiy, V. Y. Propp ve E. M. Meletinskiy gibi Rus bilim adamları akademik çalışmalarında yararlanırlar. Ergis, bu çalışmasıyla doktor unvanını almaya hak kazanır. Böylece folklor alanında doktor unvanını alan, Saha kökenli ilk bilim adamı olur. Saha folkloru tarihinde önemli bir yere sahip olan Ergis, Saha masalları ve efsaneleriyle ilgili de pek çok önemli çalışma yapar.

1960’lı ve 1970’li yıllarda olonho metinlerini derlenme amacıyla Saha Cumhuriyeti’nin orta bölgesinde bulunan başkent Yakutsk, Uus Aldan, Amma, Hanalas, Taatta, Nam ve Çurapçı gibi iller ile kuzeybatıdaki Bölüü, Suntar ve Nurba illerinde, halk bilimi uzmanları ve gönüllüleri tarafından derleme çalışmaları yapılır. Teknolojinin kaydettiği gelişmeye paralel olarak ortaya çıkan önemli bir yenilik olan sesli kayıt yöntemi, olonho metinlerini derlemek amacıyla ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanır. “G. U. Ergis ve M. N. Jirkov bu yöntemle ilk kez olonho derleyen Saha kökenli halk bilimcilerdir.” (İllarionov 1997: 10). Bu yıllar, olonhoların yayınlanmasından daha çok, metinlerin bilimsel metotlarla incelenmesine ağırlık verildiği bir dönem olarak bilinir. İ. V. Puhov’un hazırladığı “Yakutskiy Geroişkiy Epos Olonho - Osnovnie Obrazı” (Yakut

Kahramanlık Destanı Olonho - Ana Karakterler) isimli eser, olonho metinlerinin incelendiği çalışmalar arasında en kayda değer olanlardandır. Puhov'un 1962 yılında yayımlanan bu eseri, olonho geleneğinin, tarihinin ve özelliklerinin anlatıldığı bir giriş kısmının yanı sıra şu beş bölümden meydana gelmektedir: I. Olonhonun Baş Kahramanı. II. Olonhonun İkinci Düzeydeki Kahramanları Olarak Ayıú Bahadırları. III. Kadın Tasviri-Olonhonun Kadın Kahramanları. IV. Kahramanın Rakipleri. V. Olonhodaki Köleler. Puhov, bu eserini hazırlarken dokuzu kendisi tarafından derlenen 68 olonho metninden yararlanır. Bu metinlerin büyük bir çoğunluğu henüz yayımlanmamış olan el yazmalarıdır. Saha kökenli ünlü halk bilimci, G. U. Ergis'in 1974 yılında "Oçerki Po Yakutskomu Folkloru" (Yakut Folkloru Üzerine Denemeler) (Ergis 1974) adlı eseri de bu dönemde yayımlanır. Ergis'in Saha folklorunun bütün türleriyle ilgili bilgi verdiği bu kaynak eseri: I. Yakut Folklorunun Derlenmesi, Yayınlanması ve Araştırılması Tarihi II. Yakut Halk Sanatının Türleri ve Özellikleri III. Sovyet Döneminde Yakut Sözlü Halk Edebiyatı adında üç bölümden oluşmaktadır.

P. A. Oyuunuskay'ın "Culuruyar Nurgun Bootur Olonhosu'nun" ikinci baskısının 1959 yılında yayımlanmasından sonra en önemli metin neşri, "Cırıbına Cırılıatta Kıs Buhatır" (1981) (Yadrihinskay 1981) ve "Kuruubay Haannaah Kulun Kullustuur" (1985) olonholarının yayımlanmasıdır. Cırıbına Cırılıatta Kıs Buhatır, Saha Dilini, Edebiyatını ve Tarihini Araştırma Enstitüsünün halk bilimcilerinden P. N. Dimitriev tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu olonho, Nam ilinin Köbökö köyünde yaşayan ünlü olonhohut P. P. Yadrihinskay-Beceele (1901-1979)'den derlenmiştir. Bu olonhonun başkahramanı bir kadındır. Cırıbına Cırılıatta Kıs Buhatır, başkahramanı kadın olan ilk ayrı basım metin neşridir. Kuruubay Haannaah Kulun Kullustuur'un İ. V. Puhov tarafından hazırlanan ikinci baskısı, olonho metinlerinin yayımlanması tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Etnograf V. N. Vasilyev (1877-1930) tarafından İ. G. Timofeyev-Teplouhov'dan derlenen "Kuruubay Haannaah Kulun Kullustuur" olonhosunun metni, ilk kez E. K. Pekarskiy'nin editörlüğünde hazırlanan "Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov" (Yakut Halk Edebiyatı Örnekleri) adlı serinin üçüncü cildi olarak 1916 yılında S. Peterburg'ta

⁶ Ayı (abaahının zıddı): 1. Varlık, yaratılış, yaratıcılık, yaratıcı unsur. 2. Yaratıcılığın gerekli unsuru olan iyiliğin kökeni; gözüken ve gözükmeyen dünyada insana hayırlı olan iyi ve temiz her şey; iyi ruh hâli, mizaç, vasıflar (abaahının zıddı olan) iyilik. 3. Yaratıcılık ve iyilik unsurlarını temsil eden yüksek mahlukların (iyi ruhların, meleklerin) genel adı; ilah, tanrı, yaratıcı. İnsana, faydalı hayvanlar ve bitkiler hep bu varlıkların eseridir. 4. Masallarda; şerir varlıklara ve devlere (abaahlara) karşı müdahale eden, kahramanlıklarıyla ortaya çıkmış adam, kahraman (Pekarskiy 1945: 48).

yayımlanır. Bu metin, halk bilimci A. A. Popov (1902-1960) tarafından 1950'li yıllarda Rusçaya çevrilmiştir. Bu çalışma, G. U. Ergis'in (1908-1968) katkısıyla 1958 yılında baskıya hazır hâle getirilir. Fakat bu eser, uzun yıllar boyunca yayımlanamaz. 1933 yılında kurulan "A. M. Gorki Dünya Edebiyatı Enstitüsü", "SSCB Halklarının Destanları" (Epos Narodov SSSR) adında bir proje hazırlar. İ. V. Puhov, A. A. Popov ve G. U. Ergis tarafından hazırlanan "Kuruubay Haannaah Kullun Kullustuur" olonhosu üzerine yapılan çalışmanın, bu projenin içerisinde basılmasını teklif eder. "SSCB Halklarının Destanları" adlı projenin basım kurulu, metnin A. A. Popov tarafından yapılan Rusça tercümesinin serbest çeviri metodu kullanılarak hazırlanması nedeniyle çevirinin Sahaca aslına mümkün olduğunca yakın olacak bir şekilde tekrar yapılmasını ve iki farklı dildeki mısraların karşılıklı sayfalarda verilmesini ister. Enstitünün Saha kökenli bilim adamı, folklorist İ. V. Puhov, metnin Sahaca ilk baskısı ile Popov'un çevirisi üzerine çalışarak metni Rusçaya tekrar çevirir. Puhov, karşılaştırmalı olarak yaptığı bu çalışmasını hazırlarken ne Popov ne de Ergis hayattadır. Ama onların hatıralarına saygısızlık olmasın diye neredeyse yeni baştan hazırladığı bu çalışmanın üzerine onların adlarını da yazar (İllarionov 2004: 7-8). Yeniden hazırlanan Kuruubay Haannaah Kullun Kullustuur, (Timofeev 1985) "SSCB Halklarının Destanları" projesinin kapsamında Moskova'da basılır. Bu baskıda, Sahaca aslı ve Rusça paralel metni, inceleme kısmı ve bir de sözlük bulunmaktadır. Böylece bir Saha olonhosu ilk defa uluslararası bir projenin içerisinde kendisine yer bularak yayımlanmış olur. "Hemra ve Hurlika" (1971), "Rüstemhan" (1972), "Maaday-Kara" (1973), "Koblandı Batır" (1975), "Başkirt Halk Destanları" (1977), "Gör-oglı" (1983) ve "Manas" (1984) destanları, bu proje kapsamında basılan, diğer Türk boylarının sözlü edebiyatlarına ait metinlerdir.

G. U. Ergis, İ. V. Puhov, N. V. Emelyanov ve V. V. İllarionov, Sahaların içinden yetişmiş ünlü halk bilimcilerdir. Bu halk bilimciler, uluslararası alanda Saha folklorunu özellikle de olonhoyu, konu alan çalışmalarıyla tanınmışlardır. Bu bilim adamlarından Ergis ve Puhov'un olonho üzerine yaptığı çalışmalara yukarıda yer vermiştik. 1980'li yıllarda ise N. V. Emelyanov ve V. V. İllarionov'un olonho geleneği ve olonho metinleri üzerine çalışmaları yayımlanmaya başlanır. N. V. Emelyanov'un kitapları şunlardır: "Sujeti Yakutskih Olonho" (Yakut Olonholarının Teması) (Emelyanov 1980), "Sujeti Rannih Tipov Yakutskih Olonho" (Erken Dönem Yakut Olonholarının Teması) (Emelyanov 1983), "Sujeti Olonho o Rodonaçal'nikah Plemeni" (Kabilenin Soyunun Başlaması Hakkındaki Olonho Temaları) (Emelyanov 1990) ve "Sujeti Olonho o Zaşhitnikah Plemeni" (Kabilelerin Koruyucuları Hakkındaki Olonho Temaları)

(Emelyanov 2000). Bu önemli kitaplar arasında Sujeti Yakutskih Olonho: I. Orta Dünyada Yerleşim. II. Uraanhay Saha Soyunun Başlangıcı. III. Ayı ve Uraanhay Saha Kabilelerinin Koruyucuları, adında üç bölümden oluşmaktadır. V. V. İllarionov'un "İskusstvo Yakutskih Olonhohutov" (Yakut Olonhohut Sanatı) (İllarionov 1982) adlı kitabı ise 1982 yılında yayımlanır. İllarionov'un kitabının olonhohutlar üzerine yapılan en önemli araştırma olduğu söylenebilir. İllarionov, bu eserini N. V. Emelyanov'un danışmanlığında doktora tezi olarak hazırlamıştır.

1990'lı yıllardan itibaren olonho üzerine yapılan çalışmalar, sahada derleme yapmaktan daha çok, Saha Dilini, Edebiyatını ve Tarihini Araştırma Enstitüsünün arşivinde saklanan olonho metinlerinin yayımlanmasına ve yayımlanmış olan metinlerin incelenmesi üzerine yoğunluk kazanmıştır. Rus Bilimler Akademisi Sibirya Bölümü, Filoloji Enstitüsü Sibirya ve Uzak Doğu milletlerinin sözlü edebiyat ürünlerinden örnekler yayımlamak amacıyla "Pamyatniki Folkloru Narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka" (Sibirya ve Uzak Doğu Halklarının Folklor Abideleri) adıyla altmış ciltten meydana gelmesi planlanan bir proje hazırlar. Bu proje kapsamında Sibirya'da yaşayan Türk soylu milletlerin (Saha, Altay, Hakas, Tuva, Şor ve Dolgan) sözlü edebiyatlarından örnekler de yer alır. Projenin günümüze kadar basılan ciltlerinden dördünü Saha folklorundan örnekler oluşturur. Bu ciltlerden ikisi olonhoya ayrılır. Bu olonholar, başkahramanı kadın olan Kıs Debiliye ile Modun Er Soğotoh'tur. Uus Aldan ili ve çevresinde yaygın olarak anlatılan Kıs Debiliye (Burnaşev 1993) projenin birinci cildi olarak 1993 yılında, Bülüü ili ve çevresinde yaygın olarak anlatılan Modun Er Soğotoh (Karataev 1996) ise projenin onuncu cildi olarak 1996 yılında basılmıştır. Her ikisi de Rusça paralel metinleriyle birlikte yayımlanmıştır. Bu olonhoların Rusça çevirileri, Sahaca asıllarıyla birlikte karşılıklı sayfalarda verilmiştir. Çeviriler, N. V. Emelyanov, P. E. Efremov ve S. P. Oyuunuskay'dan oluşan tamamı kendi çalışma alanında uzman olan Saha kökenli halk bilimcilerden meydana gelen bir kurul tarafından bilimsel bir anlayışla yapılmıştır. Bu baskılarda, olonhoları bütün yönleriyle inceleyen makalelerin yanı sıra açıklama ve sözlük kısımları da bulunmaktadır. Ayrıca olonhoların bazı bölümlerinden oluşan ses kayıtlarının olduğu yoğun disklerde hazırlanmıştır. Uluslararası bir projede, iki olonho metninin kendisine yer bulması, Saha olonho geleneğinin dünya çapında tanınması ve araştırılmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde ayrı basım olarak yayımlanabilen olonho

metni sayısı ancak on sekizdir. Bunlardan sadece dördü⁷ Rusça paralel metinleri, sözlükleri ve incelemeleriyle birlikte basılabilmektedir. Bu sayı, zengin bir olonho arşivine sahip olan Saha halkı için yeterli değildir. Bu eksikliğin farkında olan Cumhurbaşkanı M. E. Nikolayev, yaklaşık bir asırdır derlenip Saha Dilini, Edebiyatını ve Tarihini Araştırma Enstitüsünün (Saha Bilimler Akademisinin Sosyal Bilimler Enstitüsü) arşivinde saklanan olonhoların, basılıp geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması için çalışmalara başlanmasını ister. Bu kapsamda öncelikle 2001 yılının Nisan ayında “Olonhoyu Korumayı Sağlayan Kararlar Hakkında” diye özel bir kanun çıkartılması sağlanır. Bu kanunun yürürlüğe girmesinin ardından “Respublikataağı Olonho Assotsiyata” (Saha Cumhuriyeti’nin Olonho Derneği) adında resmî statüye sahip bir dernek kurulur. Olonho anlatma geleneğinin yaşatılması ve araştırılması için ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılar düzenlemek, derlenen ama maddi imkânsızlıklardan dolayı basılamayıp arşivlerde korunan olonho metinlerini yayımlamak, derneğin öncelikli amaçları arasında yer alır. Derneğin kurucu başkanlığını da Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Saha Cumhuriyeti’nde, ilk olarak Cumhurbaşkanlığı görevi yapan M. E. Nikolayev üstlenir. Nikolayev, kendi görev süresinde hayata geçirilmesine öncülük ettiği kültürel projelerden dolayı, Saha millî kültürüne hak ettiği özeni gösteren bir devlet adamı olarak tanınır. Olonho Derneği ve Saha Cumhuriyeti Bilimler Akademisine bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsünün Olonho Bölümü, “Saha Booturdara” (Saha Bahadırları) adında bir proje hazırlar. “Cumhurbaşkanı M. E. Nikolaev’in himayelerinde yürütülen bu projeye Cumhuriyetin farklı bölgelerinden derlenip Saha Dilini, Edebiyatını ve Tarihini Araştırma Enstitüsünün arşivinde korunan yirmi bir olonhonun yayımlanması planlanır.” (Alekseev 2002: 6). Bu önemli proje kapsamında yayıma hazırlanan metinler, Devlet Kitap Basımevi (BİÇİK) tarafından prestij baskı yapılarak okuyucuların ve araştırmacıların dikkatine sunulur. “Alaatır Ala Tuygun” (Alekseev 2002), “Toyon Nurgun” (Davidov 2003), “Ton Saar Buhatır” (Karataev 2004) ve “Muoma Olonholoro” (Muoma Olonhoları) (Sleptsov 2004), bu serinin ilk dört cildini oluşturan olonholardır.

“Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu” (UNESCO), 1997 yılında “İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları” (Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity) adında bütün dünyada dikkatle izlenen bir program oluşturur. Bu program çerçevesinde 2001’de 19, 2003’te 28, 2005’te ise 43 başyapıt belirlenir.

⁷ Culuruyar Nurgun Bootur (1947), Kuruubay Haannaah Kulun Kullustuur (1985), K11s Debiliye (1993), Modun Er Soğotoh (1996).

UNESCO'ya 2005 yılında yapılan 64 başvurudan, 18 kişilik uluslararası bir jüri, 43'ünü başyapıt olarak belirler. Belirlenen bu başyapıtlar arasında, Sahaların kahramanlık destanı (olonho) da yer almaktadır (Komisyon 2006: 83). Olonhonun 2005 yılında insanlığın sözlü ve somut olmayan mirası başyapıtları arasında ilan edilmesi, Saha Cumhuriyeti'nde büyük bir yankı uyandırır. Millî kültürlerine ait bir geleneğin, uluslararası bir kurum tarafından dünyanın kültür mirası içerisinde gösterilmesi, Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan onlarca farklı milletten biri olan Sahalar tarafından, kendilerinin bir ayrıcalığı ve bir nevi kültürel üstünlüğü olarak algılanır. Daha sonra olonho geleneğinin yaşatılması için resmî kurumlar tarafından desteklenen programlar ve uluslararası katılımlı bilgi şöenleri düzenlenir. Bu bilimsel toplantılarda olonho metinlerinin Rusçanın dışındaki yabancı dillere de çevrilmesinin gerekliliği vurgulanır. Bu tarihe kadar sadece birkaç olonho, Rusçanın dışındaki bir yabancı dile çevrilip yayımlanabilmiştir.

Saha olonhosu bir yabancı dile ilk kez O. N. Böhtlink tarafından çevrilir. Böhtlink, özet şeklinde yazıya geçirilmiş olan "Ereydeeh Buruuydaah Er Soğotoh" olonhosunu Almancaya çevirmiştir. Böhtlink'in bu çalışmasında metnin aslının ve çevirisinin aynı baskıda verilmiş olması, o dönemin şartları içerisinde değerlendirildiğinde çok önemli bir gelişmedir. Böhtlink'ten sonra İ. A. Hudyakov ve S. V. Yastremskiy de olonhoyu tercüme edip yayımlayanlar arasındadır. Her ikisi de olonho metinlerini Rusçaya çevirirler. Bu iki bilim adamının çalışmalarıdaki metinlerin, Sahaca asılları ve çevirileri bir arada verilmemiş sadece Rusçaları yayımlanmıştır. Hudyakov da Yastremskiy de yaptıkları olonho çevirilerinde, öncelikli olarak metnin anlamını korumaya çalışırlar. Hudyakov ve Yastremskiy'nin bu metin çeviri anlayışı, G. U. Ergis ve İ. V. Puhov gibi Saha kökenli halk bilimcileri tarafından da titizlikle uygulanır. G. U. Ergis'in Culuruyar Nurgun Bootur Olonhosu'nun Rusça çevirisi, 1947 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmayla birlikte ilk kez Sahaca bir olonho metni ve çevirisi, karşılıklı sayfalar da verilir. "Kuruubay Haannaah Kullun Kullustuur" (1985), "Kıns Debiliye" (1993) ve "Modun Er Soğotoh" (1996) olonhoları yayımlanırken de tıpkı Ergis'in hazırladığı Culuruyar Nurgun Bootur Olonhosu gibi, metinlerin Sahaca asılları ve çevirileri karşılıklı sayfalarda verilmiştir. Olonhoların çevirilerinde bilimsel bir anlayışının benimsendiği açıktır.

Olonho metinlerinin başka bir dile çevrilip yayımlanması tarihinde, V. V. Derjavin tarafından yapılan P. A. Oyuunuskay'a ait 36 bin mısradan oluşan Culuruyar Nurgun Bootur Olonhosu'nun (Oyuunuskay 1982) Rusça

çevirisi önemli bir yer tutar. Derjavin'in 4 yıllık bir çalışma neticesinde, tamamlayabildiği çevirinin ilk baskısı, 1975 yılında, ikinci baskısı da 1982 yılında yapılır. Derjavin, bu çalışma sırasında karşılaştığı pek çok problemin çözümünde Saha kökenli halk bilimci İ. V. Puhov'dan destek alır. Metnin Sahaca aslının, çevirisiyle birlikte verilmediği bu çalışma, bilimsel olmaktan daha çok edebî bir yayın olarak değerlendirilir. Ama oldukça hacimli bir olonhonun başka bir dile çevrilip yayımlanması, dönemin gazete ve dergilerinde pek çok makaleye konu olur.⁸

Dünya üzerinde çok sayıda ülkede konuşulan Fransızca ve İngilizceye günümüze kadar sadece birer tane olonho metni çevrilip yayımlanabilmiştir. Fransızcaya çevrilen olonho, K. G. Orosin'e ait olan Culuruyar Nurgun Bootur'dur. Orosin'e ait bu olonho metni, G. U. Ergis tarafından Rusçaya çevrilip 1947 yılında yayımlanmıştır. Aynı metnin "Jacques Karro" tarafından Fransızcaya yapılan çevirisi 1990 yılında yayımlanmıştır (Orosin 1990). Karro, bu çalışmasında Culuruyar Nurgun Bootur'un Sahaca özgün metni yerine, olonhonun Ergis tarafından yapılan Rusça çevirisini esas alır. Karro, 16 epizottan ve yaklaşık 4500 mısradan oluşan bu olonho metnini, Fransızcaya mısra mısra çeviremez. Ancak her bir epizodunu özetleyip nesir olarak çevirebilir. Bu çalışmanın bilimsel bir çeviri olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ama Jacques Karro'un çalışması, Saha olonhosunun Fransızca konuşan bilim çevrelerine tanıtılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. İngilizceye çevrilen olonho ise Eles Bootur'dur. Yaklaşık olarak 7100 mısra olan bu olonho, olonhohut Petr Vasilyevič Ogotoyev tarafından anlatılmıştır. Olonhonun özgün metni (Ogotoyev 2002), İngilizce (Ogotoyev 2002) ve Rusça (Ogotoyev 2002) çevirileri ile birlikte üç ayrı kitap olarak 2002 yılında yayımlanmıştır. Olonho yukarıda adı geçen dünya dillerinin dışında Türkçeye de çevrilmiştir. Dilimize çevrilen olonho, A. Y. Uvarovskiy'e ait olan "Ereydeeh Buruydaah Er Soğotoh"tur (Kirişçiöglü 1996: 3-23).

Çocukların ve gençlerin eğitiminde olonho metinlerinden yararlanmayı amaçlayan çalışmaların 1990'lı yıllardan itibaren arttığını görmekteyiz. Bu çalışmalar, başta "Saha Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı" olmak üzere Olonho Derneği ve Saha Devlet Üniversitesi gibi kurumlar tarafından desteklenir. Bir olonho metninin gelenekte anlatıldığı hâlinin

⁸ Geniş bilgi için bk: Sleptsov N., "Culuruyar Nurgun Bootur" Olonho Nuuççalı Tılınan Kündü Kılaat, Kım Hahiata, Yakutsk 24 Ağustos 1975, s. 3.; Başarin G., Olonhonu Nuuççalı Sanarta, Kım Hahiata, Yakutsk, 9 Nisan 1976, s. 3.; Danilov Semen, V. V. Derjavin Töröobüte 70 Sıla Tuoluuugar "Ölbödüybet Öydöbünük", Kım Hahiata, Yakutsk 14 Kasım 1978, s. 4.

ilköğretim çağındaki Saha çocukları tarafından anlaşılabilmesi oldukça güçtür. Çünkü olonhonun dili; masal, ninni, bilmece ve efsane gibi diğer sözlü edebiyat türleriyle karşılaştırıldığında; anlaşılması oldukça zor kelime, deyim ve atasözleriyle süslüdür. Bu yüzden çocuklara kazandırılmak istenen davranışlara göre seçilen olonho metinleri, daha çok sözlü edebiyatı iyi bilen eğitimciler tarafından sadeleştirilip kısaltıldıktan sonra yayımlanır. Bazı yayınlarda, metinde işlenen konulara uygun düşecek resimler de kullanılmıştır (Vasilyev 1984; Antonov 1993; Vasilyev 1995; Vasilyev 2003). Bu alanla ilgili olarak özellikle eğitimci E. M. Polikarpova'nın önemli çalışmaları bulunmaktadır (Polikarpova 1998; Polikarpova 2000; Polikarpova 1997).

Günümüzde olonho sadece Saha Cumhuriyeti sınırları içerisinde değil uluslararası bir alanda incelenip ilgi duyulan bir sözlü edebiyat ürünü hâline gelmiştir. Olonho metinleri, edebiyat bilim dalı dışında, sosyal ve eğitim bilimlerinin pek çok alanında yapılan çalışmalara da konu olmaya başlamıştır. Tiyatro başta olmak üzere, resim ve sinema gibi sanat dallarında da olonho metinlerinden yararlanılmaya başlanılmıştır. Bütün bu olumlu gelişmeler, 19. yüzyılın ikinci yarısında çok kısıtlı imkânlarla ve kişisel çabalarla başlayan, günümüze kadar da pek çok zorluğu aşarak gelen, olonho derleme ve yayımlama çalışmalarının, ulaştığı yüksek seviyeyi açık bir şekilde göstermektedir.

KAYNAKLAR:

ALEKSEEV, R. P. (Olonhohut), ALEKSEEVA A. R. (drl.), FEDOROV V. İ. (drl.), İLLARİONOV V. V. (Redaktör) (2002), *Alaatır Ala Tuygun (Saha Booturdara)*, BİÇİK Yay., Cokuuskay, C. I, (Bu olonho Uus Aldan ilinden derlenmiştir.).

ANTONOV, N. V. (1993), *Culuruyar Nurgun Bootur (P. A. Oyuumuskay olonhotunan oğolorgo ağar kinige)*, Saha Respublikatın Üöreğin Ministersvota Yay., Cokuuskay.

BAŞARİN, G. (1976), "Olonhonu Nuuççalı Sanarta", *Kum Hahata*, Yakutsk, 9 Nisan.

BOLO, S. İ. (1994), *Lieneğe Nuuçça Kelien İnnineeği Saha Oloğ*, BİÇİK Yay., Cookuskaay.

BÖHTLİNK, Otto N. (1851), *Über Die Sprache Der Jakuten*, St. Petersburg.

BURNAŞEV, N. P. (Olonhohut), DİYAKONOVA, C. K. (drl.) (1993), *Yakutskiy Gereoiçeskiy Epos Kus Debiliye*, NAUKA Yay., Novosibirsk.

- ÇEROSOV, M. A. (1971), *En Töröobüt Noruotun Bilurgıtın Bileğın Duo?*, BİÇİK Yay., Yakutskay.
- DANILOV, S. (1978) V. V. “Derjavın Töröobüte 70 Sıla Tuoluutugar Ölböödüybet Öydöbünük”, *Kım Hahuata*, Yakutsk 14 Kasım.
- DAVİDOV, İ. M. (Olonhohut), KULAKOVSKAY, R. A. (drl.), DİMİTRİEV, P. N. (Redaktör) (2003), *Toyon Nurgun (Saha Booturdara)*, BİÇİK Yay., Cookuskay, C. II (Bu olonho Taatta ilinden derlenmiştir).
- EMELYANOV, N. V. (1980), *Sujeti Yakutskih Olonho*, NAUKA Yay., Moskova.
- ..... (1983), *Sujeti Rannih Tipov Yakutskih Olonho*, NAUKA Yay., Moskova.
- ..... (1990), *Sujeti Olonho o Rodonaçal'nikah Plemeni*, NAUKA Yay., Moskova.
- ..... (2000), *Sujeti Olonho o Zaşhitnikah Plemeni*, NAUKA Yay., Novosibirsk.
- ERGİS, G. U. (1974), *Oçerki Po Yakutskomu Folkloru*, Akademiya Nauk SSSR Sibirskoe Otdelenie Yakutskiy Filial İnstitut Yazıka, Literaturı i İstorii Yay., Moskova.
- ....., OROSİN K. G. (yzn.) (1947), *Culuruyar Nurgun Bootur*, SASSR Tılı Literaturanı Uonna İstoriyanı Çinçiyer Nauçnay İnstituta Yay., Yakutskay.
- ERGUN, Metin (2004), “Oloñho ve Oloñhosut”, Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan, Ankara, 341-356.
- GMELİN, İ. G. (1752), *Reise durch Sibirien von der Jahre 1733-1743*. Band II, Göttingen.
- GOVOROV, D. M. (Olonhohut) (1942), *Erbehtey Bergen*, Moskuba-Cokuuskay .
- GOVOROV, D. M. (Olonhohut), BOYAROV, A. F. (drl.) (1938), *Büdüriybet Mülcü Böğö*, Sudaarıstva Saha Sirineeği Beçeettiir Suuta Yay., Moskuba-Cokuuskay.
- HUDYAKOV, İ. A. (1890), *Verhoyanskiy Sbornik*, İrkutsk.
- İLLARİONAV, V. V. (2004), *Olonho Bihiger*, BİÇİK Yay., Cokuuskay.
- ..... (1982), *İskusstvo Yakutskih Olonhohutov*, BİÇİK Yay., Yakutskay.
- ..... (1997), *Saha Folkloro Kurs Programmata*, M. K. Ammosov Aatınan Saha Gosudarstvennay Universteta Yay., Cokuuskay.
- KARATAEV, S. N. (Olonhohut), SAVVİN, A. A. (drl.), ALEKSEEV, İ. E. (Redaktör) (2004), *Ton Saar Buhatur (Saha Booturdara)*, BİÇİK Yay., Cookuskay, C. III (Bu olonho Bülüü ilinden derlenmiştir).
- ....., İLLARİONOV, V. V. (drl.) (1996), *Modun Er Soğotoh*, NAUKA Yay., Novosibirsk.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih, VASİLYEV, Yuriy, KİLLİ Gülsüm (1996), *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih 2003, "Olonkho Metinlerinin Toplanması ve Araştırılması", S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi- Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun'a Armağan, Konya, S. 13, s.227-233.

- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih (2004), “Saha Türk Destanı-Olonho”, I. Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, A.Ü., DTCF. Ankara 8-10 Mayıs 2002, (Baskı: Ankara 2004, s.124-133).
- Komisyon (2006), *Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity Proclamations 2001, 2003 and 2005*, UNESCO Yay., Paris.
- KRAŞENİNNİKOV, S. P. (1819), *Opisanie Zemli Kamçatki*, St. Petersburg.
- KULAKOVSKAY, A. E. (1923), *Saha İteğelin Üöreterge Matırıyaallar*, Yakutsk.
- ..... (1925), *Yakutskie Poslovitsi i Pogovorki*, Yakutsk.
- LİNDENAU, Y. İ. (1983), *Opisanie Narodov Sibiri: Pervaya Polovina HVIII v.*, Magadan.
- MAAK P. K. (1887), *Vilyüyskiy Okrug Yakutskaya Oblast*, St. Petersburg.
- MİDDENDORF, A. F. (1878), *Puteşestviye na Severo-Vostok Sibiri*, St. Petersburg.
- MİLLER, G. F. (1937), *İstoriya Sibiri*, Moskova-Leningrad.
- NOVGORODOV, S. A. (1923), *Aağar Kinige*, Petrograd. (Bu kitapta Sahalara ait halk şarkıları, efsaneler ve masallar yayımlanmıştır.)
- NOVİKOV, V. M. (Künnük Uurastırap) (1959), *Toyon Çağarım*, BİÇİK Yay., Yakutskay.
- OGOTOYEV, Petr Vasilyeviç (Olonhohut) (2002), *Eles Bootur (Olonho)*, Eponi harıstır, üöreter, tarğatar Olonho Fonda Yay., Cokuuskay.
- ..... (2002), *Eles Bootur (Yakutskiy geroiçeskiy epos olonho)* (Perevodçik: M. ALEKSEEVA), Fond. Sohraneniya, izuçeniya i propagandı eposa “olonho” Yay., Yakutsk.
- ..... (2002), *Eles Bootur (Yakut heroic epos-olonkho)* (Translator: A. SCRYABİNA), Epos “Olonkho” preservation, studying and propaganda fund Yay., Yakutsk.
- OROSİN, K. G. (yzn.), *Niourgoun Le Yakoute Sibérie Légendaire* (Çev. Jacques Karro) (1990), Conseil International De La Langue Française, Paris.
- OYUUNUSKAY, P. A. (1928), “Yakutskaya Skazka (Olonho) ee Süjet i Soderjanie”, *Saha Keskile Sbornik Trudov İssledovatel'skogo Objestva*, Yakutsk, Yayın Sayısı 4.
- ..... (1959-1960), “Culuruyar Nurgun Bootur”, *Ayımınlar*, BİÇİK Yay., Yakutskay, C. IV, C. V, C. VI.
- ..... (1982), *Nürgun Bootur Stremitelny (Yakutskiy Geroiçeskiy Epos Olonho)* (Çev. Vladimir DERJAVİN), Yakutsk.
- PEKARSKİY, E. K. (1945), *Yakut Dili Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay. İstanbul.
- ..... (1959), *Slovar Yakutskogo Yazıka*, SSSR Akademiya Nauk Yay., St. Petersburg.
- ..... (1907), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. I, Fasikül I (İçindekiler: Culuruyar Nurgun Bootur).

- PEKARSKİY, E. K. (hızl.) (1908), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. I, Fasikül II (İçindekiler: Toyon Nurgun Buhatır, Ölböt Bergen, Udağattar Uolumar Aygır İkki).
- ..... (1909), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. I, Fasikül III (İçindekiler: Kukul Böğö Oğonnor Silirikeen Emeehsin İkki).
- ..... (1910), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. I, Fasikül IV (İçindekiler: Bahımnı Baatır Erbehtey Bergen İkki, Elik Bootur Nıgıl Bootur İkki, İni-Bii Ayıhıt Siene Ala Hara, İeyehsit Siene İle Hara Buhatırdar).
- ..... (1911), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. I, Fasikül V.
- ..... (1911), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. I, Fasikül V (İçindekiler: Üüt Aas Beyeleeh Ürün Ayı Toyon İççattara, Orto Doyduga Orohulaan Töröobüt Oroy Hara Attaah Oğö Tulaayah, Ölüü Üödülbe Buhatır, Alandaayı Kulandaayı Kulun Kulluruuskay, Çaarçahaan, Çurum Çurumçuku, Çıçaah İkki Moğus İkki, Tiin Oğonnor İkki Tanas Kınat İkki, Üs biraattılar, Kiriiseliir Kirile, Hara Holorukay Balıstaah Er Soğotoh, Eriedel Bergen, Olonholoon Oburgu).
- ....., HUDYAKOV, İ. A. (drl.) (1913), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. II, Fasikül I (İçindekiler: Çarkıy İkki Barıllıa İkki, Kötör Kınattaah, Üçügey Ücüyen, Bies Inahtaah Beyberikeen Emeehsin, Uranikaan Oğonnor, Bert Hara, Oğonnordooh Emeehsin, Haan Cargıstay, Çaarçahaan, Çıçaah İkki Mağıs İkki, Onoğostoon Çuoahaan İkki Olooon Doloon İkki).
- ....., HUDYAKOV, İ. A. (drl.) (1918), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. II, Fasikül II (İçindekiler: Bert Hara, Horo, Haptağay Baatır).
- ....., VASİLYEV, V. N. (drl.) (1916), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, St. Petersburg, C. III, Fasikül I (İçindekiler: Kuruubay Haannaah Kulun Kullustuur).
- POLİKARPOVA, E. M., BUSLAEV, K. (1997), *Nurgun Bootur uonna Timir Cigıstey*, Cokuuskay.
- ....., DANİLOVA, V. V., SLEPTSOVA, K. K. (2000), *Cıribına Cırlıatta uonna Toyon Cöllüüt*, BİÇİK Yay., Cokuuskay.
- ....., GOGOLEVA, M. T. (1998), *Olonhonu-Iççakka*, KUDUK Yay., Cokuuskay.
- PUHOV, İ. V. (1962), *Yakutskiy Geroičeskiys Epos Olonho Osnovnie Obrazi*, İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR Yay., Moskova.
- SELEPTSOV D. M. (Olonhohut), ATLASOV, V. V. (Olonhohut), HABAROV, P. P. (Olonhohut), UVAROVSKAY, R. P. (Olonhohut), İLLARİONOV, V. V. (Redaktör) (2004), *Muoma Olonholoro (Saha Booturdara)*, BİÇİK Yay., Cokuuskay, C. IV (Bu olonholar Muoma ilinden derlenmiştir.)
- SİVTSEV, D. K. (Suorun Omolloon) (hızl.) (1996), *Saha Folklorı Homuurunnuk*, NAUKA Yay., Novosibirsk.
- SLEPTSOV, N. (1975), “Culuruyar Nurgun Bootur” Olonho Nuuççalı Tılınan Kündü Kılaat, *Kım Hahıata*, Yakutsk 24 Ağustos.

Murat ERSÖZ

STEPANOVIÇ, Y. S. (Eriik Eriistiin), NİKOLAYEVIÇ, T. N. (hızl.) (1993), *Buura Dohsun*, BİÇİK Yay., Cokuuskay.

TİMOFEEV, İ. G. -Teplouhov (Olonhohut), VASİLYEV, V. N. (drl.), POPOVA, A. A. (Çev.), PUHOV, İ. V. (Çev., hızl.), ERĞİS, G. U. (hızl.) (1985), *Kuruubay Haannaah Kullun Kullustuur (Stroptivv Kulun Kullustuur)*, NAUKA Yay., Moskova.

VASİLYEV, Sergey (1984), *Ayu Curağastay (Olonho)*, BİÇİK Yay., Yakutskay.

..... (1995), *Batastaan Baatır (olonho)*, BİÇİK Yay., Cokuuskay.

..... (2003), *Mönürüür Böğö*, BİÇİK Yay., Cokuuskay.

YADRİHİNSKAY, P. P.-Beceele (Olonhohut), DİMİTRİEV, P. N. (drl., hızl.) (1981), *Ciribina Cirihatta Kus Buhatır*, BİÇİK Yay., Yakutskay.

YASTREMSKİY, S. V. (1929), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov*, Trudı Komissii Po İzuçeniyyu Yakutskoy ASSR C. VII, Leningrad.